

КУХАРЕНКО Олександр
кандидат філологічних наук,
доцент Харківської державної академії
культури,
Харків, Україна
E-mail: art-red@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5421-1004>

СТАТУСИ ТА ФУНКЦІЇ УЧАСНИКІВ ПОХОВАЛЬНИХ ОБРЯДІВ

Дослідження зміни соціальних статусів та визначення їхніх функцій здійснюється за допомогою створеної структури циклу поховальних обрядів, який включає пролог, підготовку до поховання, похорон удома, поховання на кладовищі та поминальний обід. Згідно з теорією переходу учасники обрядів змінюють власні соціальні статуси в результаті ритуальних дій. У процесі студіювання дослідник припускає, що така зміна статусів могла б відбуватися в кожному з п'яти обрядів поховального циклу. При більш детальному розгляді встановлено, що переходи відбуваються в кульмінаційних епізодах обрядів.

Однак визначення моментів, які є значними та істотними для подальших дій, у порівнянні з іншими, примушують погодитися з тим, що переходів нараховується лише три й відбуваються вони в пролозі, де помираючий отримує статус мерця; в похованні на кладовищі – мрець стає похованим; під час поминального обіду, коли похований здобуває статус покійного. Кульмінаційними епізодами цих обрядів є відхід душі в пролозі, «запечаткування» священником могили під час поховання на кладовищі та пригощання старців на подвір'ї небіжчика.

При цьому профанними статусами є початковий статус мерця та кінцевий – покійного. Статус помираючого для обрядової дії є важливим лише в тому випадку, коли людина дійсно помре; якщо цього не станеться, всі подальші обрядові дії втрачають будь-який сенс. Завдання поховального циклу полягає в тому, щоб мерця перетворити на покійного. Але єдиним шляхом для його виконання можуть бути лише обрядові дії та перехід від початкового до кінцевого профанного статусу через сакральний статус похованого, який може існувати лише в межах обряду завдяки потойбіччю, що втручається в реальність під час виконання ритуальних дій поховального циклу обрядів.

Окрім головного об'єкту поховальних церемоній, свої статуси змінюють інші учасники: в результаті смерті одного з членів родини дружина стає

вдовою, чоловік – удівцем, а діти – сиротами. Трансформація відбувається також з предметами, що задіяні в обрядах: труна з покладеним до неї тілом перетворюється на домовину, а яма на кладовищі стає могилою, коли в неї опускають домовину й засипають землю.

Ключові слова: українська обрядовість, родинні ритуали, поховальний обряд, обряди переходу, структурно-функціональний метод.

STATUSES AND FUNCTIONS OF FUNERAL RITE PARTICIPANTS

The study of changes in social status and the definition of their functions is carried out using the structure of the cycle of funeral rites, which includes prologue, preparation for burial, funeral at home, burial in the cemetery and funeral repast. According to the transition theory, the participants of the rites change their social statuses in the result of ritual actions. In the process of studying, the researcher suggests that such a change of statuses could occur in each of the five funeral rites. Upon more detailed examination, it is established that the transitions occur in the culminating episodes of the rites.

However, the identification of moments that are significant and essential for further actions, compared to others, leads to agree that there are only three transitions and they take place in the prologue, where the dying person receives the status of the dead; in burial in the cemetery – the dead becomes the buried; during the funeral repast, when the buried person acquires the status of the deceased. The culminating episodes of these rites are the departure of the soul in the prologue, the “sealing” of the grave by the priest during the burial in the cemetery and the feasting of the elders in the courtyard of the deceased.

At the same time, profane statuses are the initial status of the dead and the final status of the deceased. The status of the dying person for ritual action is important only if the person actually dies; if this does not happen, all subsequent rituals lose all meaning. The task of the funeral cycle is to turn the dead into the deceased. But the only way to perform it can be ritual actions and the transition from initial to final profane status through the sacred status of the buried, which can exist only within the rite due to the afterlife, which interferes with reality during the ritual actions of the funeral cycle of rites.

In addition to the main object of funeral ceremonies, other participants change their statuses: as a result of the death of a family member, the wife becomes a widow, the husband – a widower, and the children – orphans. The transformation also takes place with the objects involved in the rites: a wooden box when the body is placed in it turns into the coffin, and the pit in the cemetery becomes a tomb when the coffin is lowered into it and covered with soil.

Key words: Ukrainian rituals, family rituals, funeral rite, rites of passage, structural and functional method.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етнологічними дослідженнями української поховальної обрядовості займалися П. Чубинський, О. Потебня,

М. Сумцов, О. Котляревський, Х. Ящуржинський, М. Грушевський, Д. Зеленін, К. Черв'як, Є. Кагаров, В. Камінський. Із сучасних дослідників теми традиційних поховальних обрядів свої праці присвятили А. Байбурін, О. Боряк, Н. Велецька, Р. Гузій, М. Маєрчик, О. Сєдакова та ін. Завдяки зазначеним авторам тема поховальних обрядів є достатньо дослідженою, однак розгляд її з точки зору структурно-функціонального аналізу, започаткованого К. Леві-Стросом [7, с. 183–207], А. ван Геннепом [3, с. 134–150], В. Проппом [8, с. 20–25], В. Тернером [10, с. 104–264], має значні наукові перспективи.

Постановка проблеми та мета статті. Ця стаття є своєрідним продовженням публікацій, присвячених побудові та студіюванню структури циклу українських традиційних поховальних обрядів [12, с. 132–144]. Дослідження функцій учасників поховальної обрядовості та зміни статусів відбувається після того, коли структура вже створена й дослідник намагається достеменно розібратися в тому, як саме в результаті обрядових дій змінюються соціальні статуси тих, хто бере участь в поховальних ритуалах та які функції передбачені обрядами для таких учасників.

Основна частина. Дійові особи поховального циклу обрядів, згідно з теорією переходу [3, с. 134–150], змінюють свій статус у результаті тієї чи іншої ритуальної дії. Поховальна обрядовість традиційно відноситься до родинних обрядів, однак, як вважають дослідники, так було не завжди: приміром, у язичницьких ритуалах соціальний момент відігравав істотну, якщо не головну роль. На той час смерть будь-якого члена громади сприймалася не як суто родинне, а як громадське явище [2, с. 147–148]. Тому не дивно, що переходи до нових соціальних статусів мають достатньо важливе значення для міфологічних уявлень і відповідно для цього дослідження.

Усі переходи відбуваються в певних обрядах і саме в кульмінаційних їх епізодах; у створеній структурі, що наочно представлена у статті «Створення структури циклу українських традиційних поховальних обрядів» [6, с. 185–194], такий епізод схематично позначається великою літерою **К**. Тепер усі

епізоди, які визнані кульмінаційними в кожному конкретному обряді, означимо як такі, що спричиняють переходи до нових статусів головного персонажа.

Указана процедура при дослідженні необхідна для того, щоб переконатися, чи дійсно кожен із п'яти обрядів поховального циклу може містити елемент переходу до нового статусу. Це є своєрідним експериментом і його завдання полягає в тому, що, означивши кожен обряд циклу, від прологу до поминального обіду, перехідним обрядом, зможемо визначити, чи дійсно це так; а якщо ні, то шляхом виключення встановимо, які саме обряди є перехідними, а які не можуть бути визнаними такими. Запропонована в даній роботі структура зміни статусів не є загальноприйнятою, як і достатньо умовні назви статусів головного персонажа ритуальних дій; вірніше умовними є саме проміжні статуси, котрі з'являються в рамках обряду під час сакралізації реальності та вторгнення потойбічного до сьогодення [5, с. 367–373].

На прикладі весільного циклу обрядів було продемонстровано, що профанними статусами є початкові (парубок, дівка) й кінцеві (чоловік, жінка), а головне завдання обрядової дії становить перехід від початкових статусів до кінцевих; оскільки в рамках сакралізованої обрядової дії прямий перехід неможливий, для цього існують проміжні статуси, що дозволяють здійснити опосередкований перехід. Для весілля проміжними сакральними статусами є наречений і наречена, молодий і молода; ці статуси тимчасові, а отже умовні з точки зору реальності, оскільки існують лише в межах обряду, як допоміжні сходинки на шляху між основними – початковими статусами й кінцевими. Обрядові статуси, що пов'язані з потойбіччям і належать тому світові, виникають відразу ж із вторгненням сакралізації й зникають після закриття входу/виходу до/з потойбіччя.

Основною очевидною парою антиномій поховального циклу обрядів є життя/смерть. А оскільки йдеться про родючість, то доцільно говорити не про два складових етапи процесу, що знаходиться в основі обрядових дій поховання, а про три: життя – смерть – відродження. Таким чином, указані

антиномні поняття мають розглядатися як механізм відображення родючості та як сенсове ядро обрядів [4, с. 30].

Тут ми також стикаємося зі ще однією парою дуальних антиномій: буденне/обрядове. Буденне належить реальному світу та існує в ньому постійно, обрядове здійснює тимчасові вторгнення до реальності з потойбіччя, оскільки відноситься до останнього. Поняття «буденного» близьке до понять «цей світ», «реальне», однак не є тотожним їм, бо воно відображає відношення учасників до обрядових дій дещо під іншим кутом зору, під іншим ракурсом до, здавалося б, однієї й тієї самої сентенції. «Обрядове» так само не повторює достеменно «потойбічного», оскільки вплив того світу на реальність відбувається не лише в обрядах родинного циклу, не лише в обрядовості взагалі, а й інших проявах надприродного: проростанні й досяганні врожаю, зачатті й виношуванні немовляти, різноманітних діях народної магії.

На прикладі поховального циклу обрядів існує можливість продемонструвати, що перехідних (допоміжних) статусів може бути значно більше й кожен наступний обряд міг би містити певний перехід до нового статусу. Головне питання полягає в тому, наскільки зберігся й уникнув трансформації той чи інший обряд поховального циклу в порівнянні з початковим його призначенням. Єдине, в чому можна бути остаточно переконаним, це те, що на етапі виникнення цих обрядів чи на наступних етапах їхнього становлення жодна обрядова дія не могла бути випадковою або відхилятися від мети й призначення всього обрядового циклу. Тому зміна приведених у структурі статусів проміжних між *помираючим* і *покійним*, показує, що кожен обряд циклу може містити перехід до нового статусу; що таких статусів може бути не менше кількості обрядів, які утворюють цикл; що всі проміжні статуси є умовними й допоміжними на шляху від основного початкового до такого самого основного кінцевого.

А тепер перейдемо до характеристики всіх статусів головного персонажа, над яким здійснюються обрядові дії, що входять до поховального циклу. Зазначимо, що в пролозі *помираючий* стає *мерцем*, інші статуси визначимо

наступним чином: у результаті проведення підготовки до поховання *мрець* набуває статусу – *тіла*, похорону вдома – *небіжчика*, поховання на кладовищі – *похованого*, поминального обіду – *покійного*. Основними статусами є *мрець* (початковий) і *покійний* (кінцевий); до сакральних статусів, які можливі лише в рамках обряду, відносяться – *тіло*, *небіжчик*, *похований*.

Статус помираючого не є ані основним, ані допоміжним; це стан у якому перебуває людина напередодні приходу смерті. Тому він існує саме в пролозі, коли сакралізація ще не набула необхідного поширення, але умови для цього вже починають створюватися: обрядові дієства, під час яких здійснюється таїнство причащення, коли до рук померлого передається свічка-громниця, й сам процес завершення життєвого шляху слугує відкриттю входу до потойбічного та розкручуванню обертів сакралізації.

У результаті остаточної втрати життєвих сил із паралельним здійсненням обрядових дій (дві головні умови переходу до нового статусу) людина помирає – статус помираючого трансформується в стан мерця. Це є головною вимогою для проведення подальших обрядових дій; якщо з якоїсь причини вона не буде досягнута (людина не помре), всі наступні обряди, а разом з ними й розкручування сакралізації, стають неможливими.

У пролозі під час відходу душі помираючий набуває статусу мерця; саме цей статус має бути визнаним початковим для здійснення обрядових процедур. Мерця омивають, одягають і кладуть на лаву. Зупинимося на вказаних діях більш детально. Омивання (а не обмивання) відбувається дещо умовно, за основоположної участі магічних функцій процесу сакралізації. Очевидно саме таке сприйняття зберегло в народних віруваннях до пізніших часів найдавнішу картину світу, яку Ольга Фрейденберг називала в специфічному сенсі «дорелігійною», оскільки вона передувала виникненню протослов'янського релігійного культу [11, с. 140].

Під час омивання не обов'язковим є занурення тіла у воду, використання миючих засобів, видалення залишків води за допомогою рушника; часто було достатньо всього-на-всього обтерти померлого вологою тканиною. Омивання –

не гігієнічна, а ритуальна процедура, мета якої полягає в остаточному позбавленні тіла мерця залишків реального світу. Це також є однією з головних умов, але вже іншого обряду – підготовки до поховання. Та сама тенденція очищення померлого від залишків світу живих, або наділення його вторинними чи штучними ознаками мерця, спостерігається в інших діях: знімається одяг, який він використовував за життя, й одягається в те, що приготовлено «на смерть». Щодо вказаного слід зазначити, що ще однією метою омивання є здійснення процедури не скільки заради смерті, стільки для подальшого відродження. А це є нічим іншим, як питанням родючості, яка відображає сенс і цінність цього обряду.

Існували досить жорсткі вимоги до останнього: одяг померлого мав бути новим і неношеним, що не стикався з живим тілом, або, хоч і не новим, але обов'язково випраним, що також ліквідувало з нього ознаки життя. А. Байбурін зазначає, що одяг для померлого шили «на живу нитку» та застібали навпаки, в чому прослідковується ідея «недоробленості» та «інакшості», що вказує на відмінність представників одного й іншого світів – реальності й потойбіччя [1, с. 108–109]. Одяг і речі померлого, використовувані ним за життя, або клали в труну, щоб вони разом з господарем потрапили до потойбіччя, або спалювали – з тією ж метою, або роздавали жебракам, що зайвий раз доводить приналежність останніх до іншого світу.

Окрім позбавлення померлого ознак реального життя, під час обряду відбувається ще й піклування про його душу, яка відділилася від тіла, але до певного часу знаходиться десь поруч чи періодично навідує тіло. Тому на вікно в посудині ставлять воду для душі, щоб умиватися й пити, та вішають рушник для витирання. Таким чином відбувається розмежованість між тим, що має відношення до цього світу та до потойбіччя, приналежність до сфер життя й смерті [9, с. 37–39]. Ідеться про згадувані опозиції антиномних явищ і предметів: тутешнього – потойбічного, близького – далекого, видимого – невидимого, відомого – невідомого. Лава, на яку кладуть підготовленого для поховання мерця, також асоціюється й символізує останнє ліжко померлого в

його помешканні. Якщо живі сплять на ліжках і роздягаються, то мрець «спить» на лаві й одягнений. Це також ознаки, що розрізняють представників антиномних світів чи тих, що знаходяться в перехідному стані й невдовзі мають відправитися до світу предків.

Але всі названі моменти не є настільки істотними, як ті обрядові дії, що зветься «стерегти душу». Уважалось, що померлого не можна було полишати наодинці до самого поховання, оскільки він міг стати жертвою темних сил. Тому термін «стерегти» використовується як «вартувати», тобто слідкувати за тим, щоб під час перебування на цьому світі потенційному представнику потойбіччя й майбутньому предку ніщо не могло шкодити й загрожувати.

Після проведення кульмінаційної дії в рамках обряду підготовки до поховання, коли протягом ночі до ранку близькі й сусіди «стерезуть душу» (епізод 2.4 в структурі циклу), мрець перетворюється на тіло. Новий статус передбачає повне позбавлення померлого ознак життя й реального світу, а здійснити це вдається лише в результаті виконання всіх перерахованих обрядових дій, відображених в епізодах омивання й перевдягання, в результаті турботи про душу, приходу родичів, друзів і сусідів до хати мерця та нічної варти біля його тіла.

Похорон удома й супроводження на кладовище дає новий статус – небіжчика. Для цього померлий, маючи статус тіла, здобуває собі нове місце помешкання – домовину; лише після цього його виносять із хати, потім – із двору й супроводжують на кладовище. Момент заповнення труни перетворює її на домовину (під час обряду похорону вдома (3) близькі родичі кладуть тіло до труни), а яму – на могилу (при похованні на кладовищі (4) копачі заповнюють яму, коли опускають в неї домовину). Судячи з усього, це достатньо важливі моменти для отримання персонажем нових статусів – небіжчика й похованого. Однак, процеси переходів відбуваються не в указаних місцях, а в кульмінаційних епізодах: для 3-го обряду – односельці мають супроводити тіло на кладовище, а для 4-го – священик «запечатує» могилу. Обидва епізоди узагальнюють, підсумовують, ставлять крапку в обрядових діях, що

здійснювалися до цього й пов'язані з перетвореннями труни на домовину й ями на могилу.

Отже, поховання на кладовищі з кульмінаційним епізодом «запечаткування» могили трансформує статус небіжчика на похованого; а пригощання старців під час поминального обіду надає похованому остаточного статусу покійного. Усі трансформації здійснюються саме в кульмінаційних епізодах обрядів. Схематично всі вказані переходи можна зобразити наступним чином:

1. Пролог: помираючий – мерць.
2. Підготовка до поховання: мерць – тіло.
3. Похорон удома: тіло – небіжчик.
4. Поховання на кладовищі: небіжчик – похований.
5. Поминальний обід: похований – покійний.

Не зважаючи на те, що обрядова дія починається тоді, коли основний персонаж циклу ще не набув стану померлого, це може вважатися нормою: будь-який ритуал на своєму початку ґрунтується й відштовхується від профанного статусу, щоб піддатися впливу сакралізації й змінити його на сакральний статус. Так відбувається в пролозі, сватанні й заручинах весільного циклу, так є в пролозі поховального обряду й пролозі та пологах родильного циклу. Тому першим сакральним станом для здійснення обряду має стати статус померлого чи мерця. Безумовно, цей перехід є важливим і основоположним для можливості здійснення подальших обрядів поховального циклу.

У наступному обряді мерця омивають, щоб ліквідувати будь-які залишки цього світу; перевдягають у приготовлений «на смерть» одяг, який не використовувався в реальному житті; кладуть на лаву, «стерезуть душу» й цими діями надають мерцю нового статусу – тіла, який указує на готовність до поховання, але ще через ряд проміжних статусів. Таким чином, указаний перехід є необхідним і важливим для подальших ритуальних дій.

Розглянемо наступний обряд і набуття чергового статусу: робиться труна – такий собі саркофаг чи капсула, без якої померлий не зможе дістатися до місця

призначення – в потойбіччя; тіло кладуть у труну, домовину виносять спочатку з хати, потім – із двору, далі – видаляють із села на кладовище. Після вказаних процедур тіло набуває статусу небіжчика й є остаточно готовим для основної мети поховального обряду – бути похованим.

Поховання на кладовищі з такими обрядовими діями, як «мала» служба, відправлена священиком; передача рушника та хліба-солі церковному причту, забивання домовини й опускання її на сувоях полотна в яму й, нарешті, «запечаткування» священиком могили, змінює статус небіжчика на похованого. Останній перехід, що відбувається під час поминального обіду, після відвідин старців і пригощання їх стравами на подвір'ї похованого, являє собою останню трансформацію та отримання остаточної статусу – покійного. Указані переходи позначені в структурі, оскільки всі без виключення кульмінаційні епізоди забезпечують наступні переходи до нових статусів, їх так само, без виключень, слід позначити великою літерою **К**.

Розібравши таким чином обрядові дії, констатуємо, що кожен з указаних переходів мав би право на існування в структурі, оскільки кожен з них поступово, крок за кроком наближає дію до виконання основної мети всього циклу обрядів – перетворенню померлого на покійного. Але, такий набір статусів виглядає надто штучним, якщо, навіть, не брати до уваги те, що вказані статусні назви означені фантазією дослідника під час студіювання.

Тому в даній ситуації нам необхідно визначити найважливіші з них, а саме такі переходи: помираючий – мрець, мрець – похований, похований – покійний. Цей висновок зроблено з огляду на те, що після смерті головного персонажа всі обрядові дії спрямовані на його поховання й головним їхнім завданням є наближення та здійснення цієї мети. Основними полюсами всього циклу поховальних обрядів є будинок померлого й могила на кладовищі [9, с. 73–78], а шлях від одного до іншого – є спрямуванням обрядового циклу.

Звернемося до поділу обрядових дій на три основні етапи, запропонований Ольгою Сєдаковою: 1) обрядові акти вдома, 2) шлях від дому до кладовища, 3) обрядові акти, здійснювані вдома й на могилі [9, с. 77]. У цьому чітко

виділяються три основні просторові локуси – будинок і могила, як початкова й кінцева точки, та шлях від однієї до іншої. А це свідчить, що головним завданням обрядового циклу є переміщення враженого смертю з помешкання живих до місця перебування небіжчиків і поховання в могилі, як єдино можливому варіанті стати в подальшому покійним і доєднатися до сонму предків.

Виходячи із зазначеного, а саме трьох основних моментів поховального обряду, в нас є необхідні підстави для того, щоб внести певні корективи до структури циклу з остаточним визначенням етапів переходу. Виглядати це має наступним чином:

1. Пролог: помираючий – мрець.
2. Підготовка до поховання.
3. Похорон удома.
4. Поховання на кладовищі: мрець – похований.
5. Поминальний обід: похований – покійний.

Отже, обрядами, в яких здійснюються переходи до нових статусів є пролог, поховання на кладовищі й поминальний обід. У такому випадку маємо внести корективи також і до створеної структури обрядів поховального циклу. При цьому основними статусами є початковий статус мерця й остаточний покійного, допоміжним, що існує лише всередині обряду, – похований. Помираючий – це статус живої людини, над якою здійснюються певні обрядові дії з метою забезпечити його переведення до статусу померлого. Таким чином, маємо чотири етапи статусів – початковий, його зміна на мерця в пролозі, на похованого в похованні на кладовищі, на покійного після відвідин старців: усього три переходи. Кульмінаційні епізоди цих обрядів залишаємо позначеними великою літерою **К**, кульмінації підготовки до поховання й похорону вдома, де відсутні переходи, позначимо малою літерою **к**.

Тут слід детальніше зупинитися на антиноміях які виникають між статусами. У попередньому пункті вказувалося, що в пролозі антиномною парою є помираючий – мрець; при настанні смерті протиріччя ліквідується,

оскільки статус помираючого змінюється на мерця, але виникає інше протиріччя мрець – похований. Померлий характеризується лише фізичним статусом, а не соціальним: для набуття соціального необхідно провести відповідні обряди. Так протягом проведення дій усього обрядового циклу при переході до нового статусу утворюється антиномія з залученням наступного: після смерті виникає антиномна пара: мрець – похований, після поховання: похований – покійний, після проведення обрядових дій поминального обіду й набуття похованим небіжчиком статусу покійного, протиріччя ліквідується й це спонукає завершення обряду.

Не можна не вказати ще на одну антиномію під час прологу й моменту настання смерті, що має суто християнську основу й реалізується шляхом відділення душі від тіла: душа – тіло, й тут цілком передбачуваною стає приналежність першої до реального світу й другого – до потойбіччя. Але може бути й інша антиномія душа – смерть: душа являє собою життя, а з часу її покидання тіла, останнє починає належати смерті.

Указана матеріально-духовна чи соціальна метаморфоза головного персонажа з помираючого на мерця, тягне за собою зміни статусів ще й інших дійових осіб, зокрема членів родини померлого: дружина – вдова, чоловік – вдівець, діти – сироти. Такі переходи, на відміну від переходів головного персонажа, відбуваються лише один раз і констатують факт того, що хтось із родини помер і був переправлений за допомогою певних обрядів до потойбіччя. Щоб відповісти, в якому саме епізоді чи обряді відбуваються вказані переходи – після смерті, поховання чи в іншому місці, – для цього потрібне окреме дослідження, в якому буде означене саме таке завдання.

Висновок. Використання структури родильного циклу обрядів відкриває значні перспективи для різноманітних спрямувань дослідження. Зокрема завдяки структурі виникає можливість дослідити зміну соціальних статусів учасників обрядового циклу та поділити його на чотири етапи, кожен з яких закінчується в кульмінаційному епізоді перехідних обрядів циклу й там само розпочинається новий. Якщо ж у перспективі порівняти між собою схему

структури циклу поховальних обрядів зі структурами весільних і родильних, отримуємо можливість удосконалення всіх трьох циклів родинних обрядів і доведення їхніх структур до стану близького до ідеального. А це доводить, що структурно-функціональний аналіз, використаний для студіювання родинних обрядів, дозволяє отримувати все нові й нові результати дослідження.

Список використаних джерел і літератури

1. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. СПб : Наука, 1993. 238 с.
2. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. М. : Наука, 1978. 240 с.
3. Геннеп А. ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. М. : Восточ. лит-ра, 1999. 198 с.
4. Кухаренко О. О. Антиномність об'єктів, символів і персонажів українського традиційного весільного обряду. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зб.* Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 29. С. 27–32.
5. Кухаренко О. О. Поховальні й родильні обряди: структурно-функціональний аналіз. *Народознавчі зошити.* 2021. № 2 (158). С. 367–373.
6. Кухаренко О. О., Кухаренко А. В. Створення структури циклу українських традиційних поховальних обрядів. *Культура України : зб. наук. пр.* Харків : ХДАК, 2019. Вип. 64. С. 185–194.
7. Леви-Строс К. Структурная антропология. М. : Глав. ред. восточной литературы, 1985. 536 с.
8. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. М. : Лабиринт, 2001. 192 с.
9. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. М. : Индрик, 2004. 320 с.
10. Тэрнер В. Символ и ритуал. М. : Наука, 1983. 277 с.
11. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1998. 800 с.
12. Kukhareno O. Funeral Ceremony in the System of Structural-Functional Studies of Family Objectives. *Paradigm of Knowledge. Multidisciplinary Scientific Journal.* Muscat, 2018. № 2 (28). P. 132–144.

References

1. Baiburin, A. K. (1993). Ritual v tradicionnoj kul'ture: strukturno-semanticheskij analiz vostochnoslavjanskikh obryadov [Ritual in Traditional Culture: Structural and Semantic Analysis of East Slavic Rites]. St. Petersburg: Science, 238 [in Russian].
2. Veleckaya, N. N. (1978). YAzycheskaya simbolika slavyanskikh arhaicheskikh ritualov [Pagan symbolism of Slavic archaic rituals]. Moskva: Nauka, 240 [in Russian].

3. Gennep, A. van. (1999). *Obryady perekhoda. Systematicheskoe izuchenie obryadov* [Rites of passage. Systematic study of rituals]. Moskva: Vostoch. lit-ra, 198 [in Russian].
4. Kukharenko, O. O. (2018). Antynomnist obiektiv, symboliv i personazhiv ukrainskoho tradytsiinoho vesilnoho obriadu [Antinomy of objects, symbols and characters of the Ukrainian traditional wedding ceremony]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku* [Ukrainian culture: past, present, ways of development: scientific collection], 29, 27–32 [in Ukrainian].
5. Kukharenko, O. O. (2021). Pokhovalni y rodylni obriady: strukturno-funktsionalnyi analiz [Funeral and maternity rites: structural and functional analysis]. *Narodoznavchi zoshyty* [Ethnographic notebooks], 2, 367–373 [in Ukrainian].
6. Kukharenko O. O., Kukharenko A. V. (2019). Stvorennia struktury tsyklad ukrainskykh tradytsiinykh pokhovalnykh obriadiv [Creating the Structure of the Cycle of Ukrainian Traditional Funeral Rites]. *Kultura Ukrainy* [Culture of Ukraine], 64, 185–194 [in Ukrainian].
7. Levi-Stros, K. (1985). *Strukturnaya antropologiya* [Structural anthropology]. Moskva: Glav. red. vostochnoj literatury, 536 [in Russian].
8. Propp, V. YA. (2001). *Morfologiya volshebnoy skazki* [The morphology of a fairy tale]. Moskva: Labirint, 192 [in Russian].
9. Sedakova O. A. (2004). *Poetika obryada. Pogrebal'naya obryadnost' vostochnykh i yuzhnykh slavyan* [Poetics of the rite. Funeral rites of Eastern and Southern Slavs]. Moskva: Indrik, 320 [in Russian].
10. Terner, V. (1983). *Simvol i ritual* [Symbol and ritual]. Moskva: Nauka, 277 [in Russian].
11. Frejdenberg O. M. (1998). *Mif i literatura drevnosti* [Myth and literature of antiquity]. Moskva: Izd. firma «Vostochnaya literatura» RAN, 800 [in Russian].
12. Kukharenko, O. (2018). Funeral Ceremony in the System of Structural-Functional Studies of Family Objectives. *Paradigm of Knowledge. Multidisciplinary Scientific Journal*. Muscat, 2, 132–144 [in English].

Рецензенти:

Кучер В.І., д.і.н., професор
Уткін О.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 20.04.2022 р.